

ЕКОНОМІКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ГЕНЕЗИСУ ПОНЯТТЯ РОЗВИТКУ

ЛОЗИНСЬКА ІННА, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет, Україна

Процес розвитку містить в собі єдність безперервного і перервного. Безперервні, поступові кількісні зміни, а також пов'язані з ними зміни окремих властивостей в межах певної якості визначаються поняттям «еволюція» [1].

В результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкту, який виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів і зв'язків). Здатність до розвитку складає одну із загальних властивостей матерії і свідомості.

Стародавня філософія і наука (натурфілософія, філософія природи) не знали ідеї розвитку в точному значенні цього слова, оскільки вважалось, що час протікає циклічно (по колу), а всі процеси сприймалися як такі, що здійснюються по заданій програмі: «виникнення - становлення - зникнення - нове виникнення».

Для античного світогляду не існувало проблеми безповоротних змін, а питання про походження світу в цілому і його об'єктів зводилося головним чином до питання про те, з чого походить щось. Ідея замкнутого, досконалого космосу, що лежала в основі усього античного мислення, виключала навіть постановку питання про спрямовані зміни, що породжують принципово нові структури і зв'язки.

Уявлення про час і його напрям змінюються із затвердженням християнства, що висунуло ідею лінійного (вперед, від створення світу) напрямку часу, яка поширювалася ним, проте, лише на сферу духу (душі). З виникненням емпіричної (експериментальної) науки нового часу ідея лінійного напрямку часу в дослідженні природи веде до

формування уявлення про природну історію, про спрямовані, і безповоротні зміни в природі і суспільстві. Переломну роль тут зіграло створення наукової космології (Коперник, Галілей, Ньютон) і теорії еволюції в біології (Дарвін) [2].

Так, ідея розвитку міцно затверджується в природознавстві і майже одночасно стає предметом філософського дослідження. Глибоку її розробку дає німецька класична філософія, особливо Гегель, діалектика якого є по суті вчення про загальний розвиток, але виражене в ідеалістичній формі (тобто абсолютна ідея розвивається спочатку в логіці, потім в природі, історії, і нарешті, в суспільстві і філософії). Спираючись на діалектичний метод (розгляд явищ в їх суперечності - теза і антитеза - і вирішення протиріч в синтезі, є новим етапом розвитку), Гегель не лише показав загальність принципу розвитку (закон переходу кількісних змін в якісні), але і розкрив його загальний механізм і джерело - виникнення, боротьбу і подолання протилежностей (у думці, природі і суспільстві).

Цілісну наукову концепцію розвитку у свою чергу будував і марксизм (діалектичний матеріалізм). Розвиток розуміється тут як універсальна властивість матерії, як достовірно загальний принцип, а також (у формі історизму) є основою пояснення історії суспільства і пізнання.

Загальною теорією розвитку виступає матеріалістична діалектика, головна особливості процесів розвитку виражає зміст її основних законів, - єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін в якісні, заперечення заперечення: «Розвиток, у будь-якому випадку повторює пройдений вже східці, але повторює їх інакше, на вищій базі («заперечення –заперечення»)» [3].

В.І. Ленін зазначав, що «...говорячи про розвиток, так би мовити «по спіралі», а не по прямій лінії, можна відзначити його стрибкоподібний, катастрофічний, революційний характер. Внутрішні

імпульси до розвитку, що відбуваються через протиріччя, є наслідком зіткненням різних сил і тенденцій, діючих на це тіло або в межах цього явища, або навіть усередині всього суспільства. З іншого боку, взаємозалежність і щонайтісніший, нерозривний зв'язок усіх сторін кожного явища (причому історія відкриває усі нові і нові сторони) визначає закономірний світовий процес руху [4].

Діалектико-матеріалістичне вчення про розвиток стало підвалиною для створення філософсько-методологічного фундаменту теорії революційного перетворення суспільства. Перероблюючи і поглиблюючи гегелівську діалектику, марксизм показав принципову відмінність і в той же час органічну єдність двох основних типів розвитку суспільства - еволюція і революція (на основі вищезгаданих законів діалектики).

Ідея розвитку також була характерною і визначальною для позитивізму XIX-XX-го століть (Огюст Конт, Спенсер, Карнап, Поппер). Тут було поширено також уявлення про лінійний (прогресивний) розвиток природи і суспільства (наприклад, у вченні про поступальний розвиток пізнання О. Конта, в «законі трьох стадій», що проходить людство на шляху свого інтелектуального розвитку:

1. Теологічна стадія (пояснення явищ на основі надприродного);
2. Метафізична стадія (пояснення явищ на основі абстрактних сутей, причин, понять, категорій);

3. Позитивна стадія (власне природно-научна: пояснення явищ на основі фактів і їх опису, який і є поясненням). Позитивісти були упевнені в тому, що сучасна цивілізація розвивається прямолінійно, прогресивно, поступально, неминуче. Ці ідеї піддалися критиці у філософії XX-го століття (коли виникли ідеї нелінійного, суперечливого розвитку, деградації, повернення назад, розвитку, що знову поновлюється тощо) [4].

У післявоєнній літературі 50-60-х рр. XX ст. з економічного розвитку переважають чотири основних, іноді конкуруючих напрями аналізу:

- 1) модель лінійних стадій зростання;
  - 2) теорія структурних перетворень;
  - 3) революційна теорія, що пояснює слабкий розвиток країн третього світу залежністю і пануванням багатих країн;
  - 4) неокласична контрреволюція на основі ідей вільного ринку.
- Крім цього, в останні роки виник ще один – п'ятий підхід, пов'язаний з так званою новою теорією ендogenous зростання.

У середині XX ст. намітилося відоме відособлення тих галузей знань, які зайняті вивченням організації і функціонування об'єктів, що розвиваються. Виникли дискусії про пріоритет структурного або історичного підходу (що особливо активно розгорнулися в історичній науці, етнографії і мовознавстві), які знайшли своє вираження в ідеях такої філософської школи XX століття, як структуралізм (у Франції), що приділяла головну свою увагу аналізу статичних (синхронічних) і динамічних (діахронічних) структур (у свідомості, літературі, науці і історії - Клод Леві-Строс, Ролан Барт, Мишель Фуко).

В 1950-і – на початку 1960-х рр. XX століття багато теоретиків розглядали процес розвитку як серію послідовних стадій економічного зростання, через які повинна пройти будь-яка країна. Згідно з такою теорією країнам Третього світу для того, щоб повторити історичну еволюцію більш розвинених країн, було потрібно лише добитися оптимальних рівнів і комбінації інвестицій, заощаджень і іноземної допомоги. Розвиток в цьому випадку розумівся як синонім високих загальних темпів економічного зростання.

Лінійні стадії зростання в 70-і рр. поступилися місцем двом конкуруючим напрямом економічної (і ідеологічної) думки. Ядром першого напрямку був аналіз структурних змін: сучасні економічні теорії

і статистика використовувалися для побудови картини структурної еволюції, через яку повинна пройти «типова» країна, що розвивається, перш ніж в ній почнеться самопідтримуване зростання. Другий напрям – теорія зовнішньої залежності – був більш радикальним і носив політичне забарвлення. Ця теорія розглядала феномен слаборозвинутості з точки зору відношення сили всередині країни і на міжнародній арені, структурних і інституційних диспропорцій в економіці, переважання дуальних господарств і дуальних товариств як в окремих країнах, так і в світі. Теоретики залежності старалися підкреслити зовнішні і внутрішні інституційні перешкоди для економічного розвитку. Підкреслювалася також необхідність нового політичного курсу по боротьбі з бідністю, створенню робочих місць, скороченню нерівності в прибутках. Передбачалося, що ці та інші цілі, що забезпечують рівноправність в суспільстві, можна досягнути в процесі зростання економіки, однак власне економічному зростанню тут не віддавався такий абсолютний пріоритет, як в моделях лінійних стадій або структурних зсувів.

У 80-і рр. переважав четвертий підхід – неокласична контрреволюція в економічній думці, в якій упор робився на позитивну роль вільних ринків, відвертість економіки і приватизацію неефективних збиткових державних підприємств. На відміну від теорії залежності невдачі розвитку не зв'язувалися з експлуаторською суттю деяких зовнішніх або внутрішніх сил. Причиною невдач вважалося дуже велике державне втручання в економіку.

Нарешті, в кінці 1980-х - початку 1990-х рр. ряд економістів-неокласиків і інституціоналістів стали створювати так звану нову теорію зростання, яку можна вважати п'ятим основним підходом. Її автори постаралися модифікувати і розширити традиційну теорію зростання таким чином, щоб пояснити, чому ряд країн розвивається успішно, а інші знаходяться в стагнації, а також чому навіть в

неокласичному світі вільних ринків держава може зіграти важливу роль в процесі розвитку [2].

Практика соціальних рухів ХХ ст. показала, що загальна висхідна лінія розвитку суспільства є результат діалектичної взаємодії безлічі процесів, в якій найважливіша роль належить цілеспрямованій діяльності народних мас, що спирається на пізнання об'єктивних законів історії. Розширилися самі уявлення про розвиток як в природних, так і громадських науках. У ХХ ст. предметом вивчення стають передусім внутрішні механізми розвитку, які довели неоднорідність процесів розвитку.

У сучасній науці розробляються спеціально-наукові теорії розвитку, в яких на відміну від класичного природознавства, що розглядало головним чином оборотні процеси, описуються нелінійні, стрибкоподібні перетворення. У свою чергу аналіз механізмів розвитку зажадав глибшого вивчення внутрішньої будови об'єктів, що розвиваються, зокрема їх організації і функціонування [5].

Разом з тим не треба думати, що традиції, інерція економічної діяльності, мислення, що утверджувалось за останні 15-20 років можуть бути легко усунені. Тим більш, що нове мислення надзвичайно ускладнює регулювання розвитком, що потребують інтелектуального і технічного продуктивних сил та ринкових інституцій. До цього ринкова економіка розглядалась як така, що визначена уніфікованими стандартними принципами. Впровадження цих принципів мало забезпечити успішне її функціонування. Зараз же виявляється, що ці загальні принципи в кожній галузі мають бути адаптовані до специфічних, історичних, морально-культурних умов господарювання і разом з тим потрібна активна політика інвестування для подолання негативних рис і розширення позитивних ознак і нагромадження капіталу [6].

Література:

1. Кирилюк Є. М. Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України [Електронний ресурс] / Є.М. Кирилюк, А.М. Прощаликіна // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1323>
2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. - К., 1994. – 420 с.
3. Мандибура В.О. Інституційна архітектоніка власності та закономірності її функціонування / В.О. Мандибура // Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С.110-116.
4. Эггертссон Т. Знания и теория институциональных изменений / Т. Эггертссон // Вопросы экономики. — 2011. — No 7. — С. 4–16.
5. Хайне П. Экономический образ мышления. / П. Хайне; пер. с англ. - М.: Новости, 1997. – 704 с.
6. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. Пер. з англ. /Дж.Сорос. – Київ. - 1999. – 19 с.